

Канцэпт *зіма* ў паэзіі Сяргея Грахоўскага

Моўная карціна свету Сяргея Грахоўскага выразна выяўляецца ў паэтычных творах, дзе значную ролю адыгрывае канцэптуальная лексіка. Як зазначае А.Камалава, “вывучэнне мастацкага маўлення з кагнітыўнай пазіцыі абумоўлівае зварот да канцэпту як базавай адзінцы індывідуальна-аўтарскай канцэптасферы” [1, с. 24]. На думку П.Жаўняровіча, цэласнасць тэксту ствараецца наяўнасцю сэнсавага стрыжня, які літаратуразнаўцамі тлумачыцца як ідэя твора, а лінгвістамі – як канцэпт тэксту [2, с. 89]. Структура канцэпту “выяўляецца ў працэсе абагульнення адзінак – яго складнікаў” [3, с. 18]. Пры апісанні канцэптаў можна звяртацца да розных метадык, сярод якіх – кампанентны аналіз ключавога слова (імя канцэпту), аналіз сінонімаў ключавога слова, а таксама спалучальнасці гэтага слова (свабодных і ўстойлівых словазлучэнняў) і інш. [2, с. 88]. Некаторыя навукоўцы прытрымліваюцца меркавання, што разгляд канцэпту мэтазгодна весці на аснове лексічнага ўзроўню [1, с. 27; 4, с. 25; 5, с. 5]. Семантычныя “згусткі” ў тэксце сігналізуюць пра канкрэтны канцэпт і могуць рэалізоўвацца праз паўтор лексем або іх семантычных актуалізатараў.

У паэзіі С.Грахоўскага вылучаецца індывідуальна-аўтарскі канцэпт *зіма*, які выражаецца з дапамогай ключавой лексемы *зіма* і семантычна блізкіх актуалізатараў *снег, завея, мяцеліца, мароз, сюжжа, лёд*. У кантэксце твораў яны ўжываюцца як трапеічныя сродкі, ствараючы імпліцытны змест.

Некаторыя вершы паэта “кантактуюць” паміж сабой у ідэйна-сэнсавым нападуненні. Так, у творы “На таежнай дарозе” канцэпт *зіма* выяўляе адмоўны эмацыянальны фон праз адпаведныя кантэксты: *вецер вые; завіруха шліхі замятае; завіруха лютуе, мяце і мяце*. На такім фоне кантрастава ўспрымаецца вобраз невялічкай хаты: *два акенцы да самае раніцы свецяць; у печы агеньчык; карэц у крынічнай вадзе, соль у шклянцы і свежага хлеба акраец*. З’яўленне гэтага вобраза стварае эфект нечаканасці, які ўзмацняе ўздзеянне твора на чытача. *Завіруха змаўкае, не страшны мароз, і ніякая болей не зморыць дарога* – такая выснова лірычнага героя нападуняе вобраз хаты сімвалічным зместам: надзея на свабоду, фізічную, духоўную, не знікне ў жорсткіх варунках часу. Верш “Завіруха” пацвярджае гэту выснову праз кантрасныя вобразы: *пасмы белыя, як змеі, прапаўзаюць па шашы; вецер колкаю ігліцай засцілае белы свет; вецер свішча і гудзе – памяць на агеньчык прывядзе; я дадому сцежску вобмацкам знайду*. Сцежка дадому становіцца шляхам лірычнага героя да шчасця і справядлівасці.

Канцэпт *зіма* ў С.Грахоўскага неабходна разглядаць з улікам “глабальнага” вертыкальнага кантэксту [6, с. 39]. Менавіта ён высвечвае знутры ўсе тэкставыя элементы. Як вядома, Сяргей Грахоўскі прайшоў турэмныя і лагерныя этапы, таму канцэпт *зіма* ў яго паэзіі набывае сімвалічнае асэнсаванне ўсіх выпрабаванняў і пакут: *Становіцца амаль бязважкім цела / У заінелай снежаньскай цішы, / Здаецца, што кудысьці адляцела / Часцінка неспакойнае душы* (“Двайнік”); *Я ўсё прайшоў, чысцілішча і пекла / Пад пурпуровай зоркаю маёй, / Я радасці шукаў, а сцюжа секла, / І рагатаў крумкач над галавой* (“Ростань”); *Магчыма, гэта мой апошні снег / Завяў сцёжкі і чужую дачу, / Мне нейкі цень дарогу перабег / І напярочыў новую няўдачу* (“Магчыма, гэта мой апошні снег...”); *З мяцеліцы ў завяю я кружыў, / Каб вырвацца і з мітусні, і з тлуму. / Так і не ведаю, ці жыў я, ці не жыў, / А час прыйшоў і пра душу падумаць* (“Пытаецца, колькі я пражыў...”); *Я чую і ў завейным свісце / Адчай, пагрозу і бяду / І вобмацкам шукаю выйсця / Але не веру, што знайду* (“Дзіця стагоддзя”).

Лірычны герой шукае такое выйсце і ў каханні. Таму антытэза *зіма* – дом пашыраецца ў паэзіі супрацьпастаўленнем *зіма* – каханне: *А ноччу зноў гудзе завяю / У нашым ціхім гарадку. / Ты змерзла?.. Я тваю руку / Сваімі вуснамі сагрэю. // Ад шчасця і ад хвалявання / На вейках знікне сівізна, / І чыстай кропляй на світанні / Да нас наступіць вясна* (“Ад сцюжы пасівелі вейкі...”).

Ад знешняга холаду ратуе каханне: *Я не забыў, як сцёжкі замяло, / Але ў якім, не ўспомню, годзе / Знарок мы не запальвалі святло... / Усё ж было дваццатае стагоддзе* (“Зверцюра дваццатага стагоддзя”); *Не ведаю, вы спіце, ці не спіце, / Ці бачыце за снамі сны, / Вы толькі ў душы краніце / Струну далёкай даўніны / Дзе хвой з хвоемі гамоняць, / Сумёты сцёжкі замялі, / Мяне туга і смутак гоняць / Туды, дзе вы гняздо звiлі* (“З далёкай даўніны”); *Твае далоні пахнуць першым снегам, / А познімі антонаўкамі – снег. / Над цішынёю нечаканым рэхам / Звініць і коціцца дзявочы смех, / Што заблудзіўся ў зорнай ночы / За ціхаю застылаю ракой / І радасць бесклапотную прарочыць / І першага кахання неспакой* (“Твае далоні пахнуць першым снегам...”); *Я трачу надзею, а ты нечакана, / Калі ні цяпла, ні спакою няма, / Зайшла, зачыніла фіранкі старанна, / Каб сэрцы дваім не студзіла зіма* (“Блакітная зіма”).

У асобных вершах С.Грахоўскага канцэпт *зіма* рэалізуецца як вобраз няздзейснага кахання: *Чаго ў нас толькі не было? / Былі і слёзы, і ўсмешкі. / Даўно снягамі замяло / Твае сляды і нашы сцёжкі* (“Завялыя рамонкі”); *Магчыма, цябе і на свеце няма, / А ў памяці быццам – Мадонна святая, / Магчыма, сухімі снягамі зіма / Ці восень лістамі твой след замятае* (“Лісты не прыходзяць, няма тэлеграм...”); *Снег завейвае плечы / І маю галаву. / Да жаданай сустрэчы / Я наўрад дажыву. // Праз снягі і завяю, / Праз начную жуду, / Я хутчэй пасівею, / Чым да любай дайду* (“Снег

завейвае плечы...”); *Я ўсе часцей жыву мінулым / І азіраюся назад, / Калі ўсю ноч з трывожным гулам / Не заціхае снегапад* (“Снегапад”).

У вершы “Сцюдзёная ноч” пры дапамозе вертыкальнага кантэксту рэалізуецца дыялагічная сувязь з “Рамансам” Максіма Багдановіча. Эпіграф (“Глянь іншы раз на яе – у расстанні”) і алюзія (“Зірні ў сівыя высі, каб толькі зорку нашую знайсці”) уключаюць твор С.Грахоўскага ў агульначалавечы кантэкст, дзе паняцці *зорка, каханне, вечнасць* сінанімізуюцца. Характэрна, што актуалізатары канцэпту *зіма* ў вершы ўспрымаюцца неадназначна. Тэкставае поле ў самым пачатку ўключае пазітыўнаацэнаныя выразы *карункі снегу, ішчасце радасных хвілін, чыстыя снягі, таемныя іскрынкi, цёплы змрок*:

*Туманны вечар. І карункі снегу
На вербах і на чырвані рабін
Мне нагадалі даўнюю кунегу
І ішчасце першых радасных хвілін.*

*Як на марозе палымнелі губы,
Твая дрыжала у маёй рука,
І мне здалося – нехта шэпча “любi”
На беразе застылага стаўка.*

*Такая цішыня на белым свеце
Іскрацца срэбрам чыстыя снягі,
На вербах долу пазвісала зяцце
Ад шэрані і ціхае тугі.*

*Пасля твае таемныя іскрынкi
У цёплым змроку мне былі відны,
Гадзіны пралеталі, як хвілінкі,
І без твае і без мае віны...*

Развітанне з каханай мяняе адпаведнае напаўненне канцэпту праз выкарыстанне метафар *снег зараўняў вячэрнія сляды, расстанне разлучыць нас са ішчасцем назаўжды*. Азначэнні *сівыя* (высі), *блытанае* (жыццё) узмацняюць трагічнасць няспраўджанага кахання:

*А досвітак прарочыў развітанне,
Снег зараўняў вячэрнія сляды,
Мы не маглі паверыць, што расстанне
Разлучыць нас са ішчасцем назаўжды.*

*Дзе ты цяпер? Зірні ў сівыя высі,
Каб толькі зорку нашую знайсці.
Не знойдзем, хоць апоўначы прысніся
Апошні раз у блытаным жыцці.*

Першы кампанент індывідуальна-аўтарскіх антытэз С.Грахоўскага *зіма* – *дом*, *зіма* – *каханне*, набываючы сімвалічнае значэнне, мае негатыўную ацэнку. А ў пары *зіма* – *дзяцінства*, наадварот, успрымаецца выразна станоўча, паколькі маленства звязваецца ў лірычнага героя з чысцінёй і свежасцю снегу, з рознымі зімовымі забавамі, якія шчодро дораць шчасце і радасць. Таму кантэкстуальна кампаненты *зіма* – *дзяцінства* набліжаюцца, сінанімізуюцца: *На санках, у расхлістаным кажусе / Лячу ў сваё дзяцінства, як у сне, / І светлымі начамі ў Беларусі / Бярозавікам пахне позні снег* (“Позні снег”); *Бягу па снезе і смяюся, / Забыўшыся пра сівізму* (“Апошні снег”); *А я праз лес пракладаю лыжню -- / Тугую звонкую дарогу -- / І хлапчукоў і клічу і дражню, / Што адстаюць ад лыжніка старога* (“Лыжня”).

Для паэзіі С.Грахоўскага характэрна і тое, што пазітыўнаацэначнае выражэнне канцэпту *зіма* падмацоўваецца азначэннямі *блакітны, сакавіковы, апошні, першы, цёплы, вясновы, позні*: *Прыйдзі непрыкметна сцяжынкай нямою / У сінім святле да знаёмых дзвярэй, / Цябе я чакаю блакітнай зімою, / Прыйдзі і настылае сэрца сагэі* (“Блакітная зіма”); *Магчыма, што апошні раз / Гляджу на снег сскавіковы, / І спадзяюся, што пра нас / Успомніць нехта выпадкова* (“Магчыма, што апошні раз...”); *На ранні бэз ляціць апошні снег / Запознены і крышку баязлівы, / І растае, і капаюць са стрэх / Тугія кроплі ў латокі і злівы* (“Вясна”); *Ці то на яве, ці то ў сне, / Калі было да болю млосна, / У поўнач выпаў першы снег / На поле, на шляхі і сосны* (“Ці то на яве, ці то ў сне...”); *Сумуюць гнёзды на вясне, / А зранку заіскрыўся тонкі / Вясновы снег, апошні снег, / Нібыта чыстыя старонкі* (“Апошні снег”); *І светлымі начамі ў Беларусі / Бярозавікам пахне позні снег* (“Позні снег”).

Канцэпт *зіма* ў паэзіі С.Грахоўскага набывае асаблівую выразнасць пры выкарыстанні прыёму ўвасаблення:

*І закітуе вокчы зранку,
Ссячэ капусу дацямна
І вышые за ноч фіранку
На шыбах цёмнага акна.*

*Платы і веснічкі пабеліць,
Усе калюжыны зашкліць
І за аселяй пасцеле
Палотны зрэбныя бяліць.*

*А на дасвеці сырадою
У вёдры звонкія налье
І свежай, чыстай, маладою
Нячутна пройдзе па сяле.*

*Празрыстым пухам галубіным
Усе дарогі замяце
І сокам спелае рабіны
Палоску ў небе правядзе.*

(“Зіма”)

Верш мае адметную сінтаксічную арганізацыю. Ужыванне ў самым пачатку злучальнага спалучальнага злучніка *і* дазваляе разглядаць тэкст у дыялагічнай перспектыве. Аўтар нібы падхоплівае думку чытача, пераводзіць яе ў свой паэтычны план (дзеяслоўныя метафары ствараюць вобраз зімы як рупнай прыгожай маладзіцы) і затым зноў запрашае да сутворчасці. Экспліцытна верш мае эфект незакончанасці дзякуючы злучніку *і*. Ён, як відаць з прыкладу, звязвае аднародныя выказнікі. Яны ствараюць дынаміку вобраза, які набывае пэўны працяг і закончанасць ужо ў фантазіі чытача.

Такім чынам, індывідуальна-аўтарскі канцэпт *зіма* ў паэзіі Сяргея Грахоўскага, выражаны ключавой лексмай *зіма* і семантычна блізкімі актуалізатарамі *снег, завея, мяцеліца, мароз, сцяжа, лёд*, рэалізуецца праз трапеічныя сродкі, сярод якіх глыбінёй імпліцытнага зместу вызначаецца сімвал. Яго спасціжэнню ў творах С.Грахоўскага садзейнічае ўнутрытэкставы і “глабальны” вертыкальны кантэкст. Што да першага, то пры яго характарыстыцы вылучаюцца кантэкстуальныя антытэзы *зіма – дом, зіма – каханне* і адпаведная кантэкстуальна сінанімічная пара *зіма – дзяцінства*. “Глабальны” вертыкальны кантэкст дазваляе зразумець аналізуемы канцэпт С.Грахоўскага ў звязку з гісторыяй краіны, а таксама з творами іншых пісьменнікаў. Паэт умее ствараць дыялог паміж уласным тэкстам і чытачом дзякуючы адметнай сінтаксічнай арганізацыі верша.

Спіс літаратуры

1. Камалова, А. О задачах и категориях когнитивной поэтики (краткий обзор) / А.Камалова // Когнитивная поэтика: проблемы, опыт исследования. Научная серия «Современная русистика: направления и идеи», т. III / Научная редакция Аллы Камаловой. – Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej UWM, 2011. – С. 11 – 32.

2. Жаўняровіч, П.П. Публіцыстычны дыскурс Уладзіміра Караткевіча / П.П.Жаўняровіч; навук. рэд. В.І.Іўчанкаў. – Мінск: РІВШ, 2011. – 244 с.

3. Евтушенко, О.В. Эволюция концептов в художественной речи как отражение её когнитивного потенциала: автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.01 / О.В.Евтушенко; Московский государственный педагогический университет. – М., 2011. – 48 с.

4. Чес, Н.А. Функционирование метафорических концептуальных систем в текстах современной англоязычной прозы (на материале

художественной литературы): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Н.А.Чес; Московский лингвистический университет. – М., 2000. – 27 с.

5. Сборошенко, К.В. Метафорическая репрезентация концепта «красота» в современной поэзии (на материале стихотворений русских и итальянских поэтов XX века): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / К.В.Сборошенко; Челябинский государственный университет. – Челябинск, 2009. – 22 с.

6. Гюббенет, И.В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста / И.В.Гюббенет. – 2-е изд., доп. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 208 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ